

Неофитъ Рилски се училъ най-напрѣдъ въ Рилския манастиръ; Натанаилъ-Богданъ Стояновичъ се училъ малкъ въ Кучевищкия манастиръ при Скопѣе; учителъ на първото българско училище въ Скопѣе, подържано отъ църковната община (1836 г.), дошълъ отъ Дебърския манастиръ и др. Прѣзъ първата половина на XIX в. имало вече не само келийни, но и по-общи, църковни, махленски и общенародни български училища въ Македония, като напр. въ Скопѣе, Велесъ, Кратово, Крива-паланка, Щипъ, Кюстендилъ, Дупница, Башиносело до Велесъ, с. Ваташа, Банско, Гостиваръ и др. Прѣзъ втората половина на вѣка училища се отворили и въ всички градове и въ повечето отъ селата: Прилѣпъ, Битоля, Крушево, Охридъ, Струга, Кукушъ, Неврокопъ, Солунъ, село Висока (Лжгадинско), Струмица, Радовишъ и др. А въ началото на XX в. броятъ на българскитѣ училища въ Македония надминаваше хилѣдо.

Тия училища възниквали бавно и живѣели при тежки условия, защото гръцкото духовенство прѣчело постоянно; гръцкитѣ владци опрѣдѣляли отъ църковнитѣ приходи помощи само за гръцкитѣ училища. Тогава нѣмало българско княжество, нѣмало екзархия; поробенитѣ българи въ Македония, подъ турска политическа и гръцка духовна властъ, и това, което направили за своето учебно дѣло прѣди 1870 г., е достатъчно за удивление, особено пъкъ като се иматъ прѣдъ очи постояннитѣ прѣчки отъ страна на гръцката патриаршия. Гръцката пропаганда най-сетнѣ е имала и другъ мощенъ помощникъ — гръцкото кралство.

Едва когато прѣзъ 1870 г. и на българитѣ се даде свободна национална църква и когато въ 1878 г. се основа българското княжество, едва тогава гърци и българи се приравниха въ борбитѣ си въ Македония: едни и други имаха задъ гърба си подкрѣпата на една държавица и на една духовна институция. При тия условия елинизмътъ почна да се дига като мъгла и българското население се видѣ озарено отъ зрацитѣ на родно духовенство, родна книга и училища. Тукъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че турското правителство, и слѣдъ основанието на Българската екзархия и слѣдъ назначението на български владци въ нѣкои македонски епархии, продължаваше да държи и гръцкитѣ владци въ сѣщитѣ мѣста. Около тия гръцки владци, останали безъ паство, взеха да се